

A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben

G.Fekete Éva¹

A versenyképességet fókuszba állító gazdasági szemlélet követői a versenyképesség alatt – leegyszerűsítve – a más térségeknél nagyobb gazdasági teljesítmények elérésére való képességet értik, és kevésbé foglalkoznak a teljesítmény árával és a valós emberi szükségletekhez való kapcsolódásával. Az új keresletek és elvárások felerősödését figyelembe véve, a térségek közötti verseny, a jelenleg kevésbé fejlett térségek számára kedvező lehetőségeket teremthet. A gazdaság környezeti és társadalmi szempontjainak felértékelődése szintén a verseny játékszabályainak – a mai fogalmaink szerinti alulfejlett térségek fejlődését jelentősen befolyásoló – ártértékeléséhez vezethet.

A tanulmány a perifériák fejlesztésével kapcsolatos nézetek áttekintésén túl az új helyzet, abból a kevésbé fejlett térségek számára adódó lehetőségek érzékeltetéséhez nyújt néhány szempontot és felveti a kevésbé fejlett térségek számára értelmezhető versenyképességi piramis ezen új szempontok szerinti átfogalmazásának egy lehetőségét.

Kulcsszavak: perifériák, területi fejlődés, területi versenyképesség, fenntartható fejlődés

1. Bevezetés

A gazdasági fejlődés centrumaitól távol fekvő, napjaink értékítélete szerint alulfejlettnek minősített térségekben a jelen helyzethez vezető folyamatokat vizsgálva azt látjuk, hogy ezen térségekben a felzárkózást a területi elmaradottság ördögi körei teszik lehetetlenné. A modernizáció klasszikus szakaszaiban az ipari termeléshez kötődő fő áramokhoz nyertesként kapcsolódni nem képes térségekben olyan lemaradási folyamatok indultak el, melyek mára – szorosan összefonódva és egymást gerjesztve – a térségek gazdasági és társadalmi kiürüléséhez, a globalizáció támasztotta versenyhelyzetben való megfelelésre képtelenséghez vezettek. Ez erősen visszahatott az ezen térségekben élők életminőségének alakulására is, tartós egyensúlytalanságot okozva a természeti – társadalmi – gazdasági–politikai alrendszerek és a globalizáció folyamán mindinkább uniformizálódó kereslet és azzal lépést tartani nem képes kínálat között. A helyzet feloldását a (területi) fejlődéstől remélhetjük. Kérdés azonban, hogy mit is értünk területi fejlődésen, mi az a célállapot, ami a mai

¹ Dr. G.Fekete Éva, a földrajztudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs és osztályvezető, MTA Regionális Kutatások Központja Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet (Miskolc); egyetemi docens, Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (Miskolc).

alulfejlett térségek számára reálisan kitűzhető és a fejlesztés mely eszközei lehetnek sikeresek?

Az alább kifejtettek nagyobb eszmerendszerekben való elhelyezéséhez szükséges leszögezнем, hogy nézőpontom erősen társadalmi meghatározottságú, Polányi (1976) és Schumacher (1991) véleményével megegyező módon a gazdaságot a társadalomba, azt pedig az ökológiai rendszerbe beágyazott részként és nem azoktól különváló, illetve azok fölötti elemként tekintem, ennek megfelelően a területi fejlődés fogalmát Parsons (1971) és Castells (1996) elméleti megfontolásai alapján az *emberi szükségletekből* vezetem le. Ebben a humanisztikus értelmezésben számomra *a területi fejlődés az adott térségben élők emberi szükségleteinek korábbinál szélesebb körben, több szükségletre kiterjedően, illetve magasabb szinten történő kielégítéseként tekinthető*. Ez az egyén számára a lehetőségek bővülését jelenti - többől választhat, valamint szélesebb tömegek részesülnek a javakból. A *fenntarthatóság* követelményét is beemelve, a *fejlődés* olyan folyamatként határozható meg, mely során egy adott terület növekvő számú tagja hoz és hajt végre társadalmilag helyes döntéseket, melyek valószínű következménye emberek életlehetőségeinek növekedése anélkül, hogy mások életesélyeit csökkentenék (Oberle–Darby–Stowers 1975). Úgy vélem, hogy a területi fejlettséget ebben az értelmezésben mérni a térségben kiépült társadalmi funkciókkal és azok működésének szintjével lehet, és két alaptényezőjét a kielégítetlen szükségletek (kereslet) és az adott térségben előállított, a belső vagy külső piacokon értékesíthető termékek és szolgáltatások, valamint közjavak (kínálat) alkotják.

A területi versenyképesség elmaradott térségekre való értelmezése során területi szintként a környezeténél fejletlenebbnek tartott régiókat, azokon belüli kistérségeket tekintem, de az általánosabb összefüggések, a fejlesztési elméletek bemutatásához a globális méretekben értelmezhető perifériákra, a Föld alulfejlettnek nevezett országaira vonatkozó ismereteket használom.

2. A kevésbé fejlett térségek / perifériák fejlesztésének megjelenése a főbb közgazdasági és szociológiai elméletekben

A területi fejlődés definíciója és elméletei, a perifériák fejlesztésére irányuló elképzelések jelentős változáson mentek át az elmúlt félévszázadban. Ebben főként a fejlődő országok fejlesztésének kudarcai, illetve a fejlett világon belül is növekvő területi különbségek játszottak szerepet. Érdemes áttekintenünk az alulfejlett térségek fejlesztésére vonatkozó gondolkodás alakulásának főbb irányzatait és állomásait. Teszem ezt korábbi olvasmányaimra és jórészt Richard Peet és Elaine Hartwick (2005) könyvére támaszkodva.

2.1. Az alulfejlettek fejlettekhez való felzárkóztatására törekvő javaslatok

A fejlett országok 50-es évektől kibontakozó segélypolitikájára nagy hatást gyakorolt az elsősorban Rostow nevéhez köthető „*növekedési szakaszok*” elmélete (Rostow 1960). Eszerint minden ország azonos, egyenes vonalú fejlődéspályán mozog, amely jól elkülöníthető szakaszokkal rendelkezik. A fejletlen országok e pálya alacsonyabb szakaszában vannak, a fejlettek pedig értelemszerűen magasabban. A szegény országok fejlődése azonban külföldi segítségnyújtással, erőforrások áramoltatásával gyorsítható, és így utol tudják érni a fejlett országok színvonalát. A külföldi tőke fontos szerepe, hogy megadja a lökést a szegény gazdaság „felemelkedéséhez” (take off).

A hogyanra kereste a választ a II. világháború utáni helyreállításban jellemző keynesi nézetekből kinőtt és az 50-es évektől a fejlődő országok fejlesztésében néhány évtizedre uralkodóvá váló *fejlődés-gazdaságtan* (development economics). A perifériákra vonatkozó egyik legfontosabb eredménye a gazdaság duális, a modern és a tradicionális szektorokat egyaránt tartalmazó jellegének és az abból adódó fejlesztési követelményeknek a felismerése volt (Peet–Hartwick 2005). Ugyanakkor nagy népszerűsége tett szert az „ördögi kör” (circulus vitiosus) koncepciója is, mely szerint a fejletlen országok sajátos gazdasági és társadalmi viszonyai olyan kölcsönhatásban állnak egymással, amelyek a fejletlenséget okozó tényezőket folyamatosan újratermelik. Az ördögi körből két fajta kiút lehetséges: vagy a belső erőfeszítések érnek el egy kritikus nagyságot, vagy a külföldi beavatkozás, azaz tőkebefektetés vagy segély jelent megoldást (Myrdal 1956). A kevésbé fejlett térségek fejlesztésére vonatkozó ajánlásaikban fő elemekként szerepeltek (Meier 1984):

1. a helyi erőforrások mobilizálása, azaz a helyi megtakarítások növelése,
2. a külső erőforrások mobilizálása, a nagyobb léptékű, az agrárpotenciált is növelő iparosítás,
3. a helyi munkaerőt lekötő, lehetőleg a nincsteleneket földhöz juttató agrár-fejlesztés,
4. a félkész, vagy késztermékek exportjának támogatása,
5. az egészségügyön és az oktatáson keresztül az emberi erőforrások fejlesztése,
6. a projektszemlélet elterjedése a viszonylag szűk külső források hatékony elosztásához,
7. fejlesztési tervezés és politikaalkotás a piac működési hibáinak közömbösítésére.

A fejlődést a *racionalitás* érvényesülésével összekapcsoló Weber-i gondolatmenetben a fejlettség – fejletlenség a racionális gazdasági és társadalmi berendezkedést lehetővé tevő kulturális gyökerekből eredeztethető. A fejlődés csak a nyugati társadalmakban megtalálható alapjaiként a racionális munkaszervezetet, a belgazda-

ság és külgazdaság, a belső és a külső morál közti különbségek eltűnését, a kereskedői elv belgazdaságba való behatolását, a vállalkozói alapon megszervezett munkát azonosítja be. Azt, hogy mindez miért csak nyugaton játszódott le, az írásban rögzített alkotmányra, szakigazgatásra és állampolgári jogra épülő állam, a racionális jog, a polgárok, a mai értelemben vett tudomány csak a nyugatra jellemző megjelenésével magyarázza. Mindezeket szorosan hozzáköti az Európán belüli fejlettségi különbségek magyarázataként is megjelölt keresztény puritán vallás, a vallási alapra helyezett életvitel megjelenéséhez és elterjedéséhez (Weber, 1982). Ezen megfontolások alapján a világ többi része, vagy a fenti feltételrendszerrel csak részlegesen, ill. megkésve rendelkezők eleve elmaradottságra kárhoztattak, illetve abból a későbbi institucionalisták szerint az említett elemek átvételével léphetnek a nyugati típusú fejlődés útjára.

A *strukturális funkcionalista* megközelítést alkalmazó, az embereket saját életük formálásában aktív, így a fejlődésben meghatározó szerepet játszó lényeknek tekintő Parsons-i felfogásban az emberi tevékenységek rendszerében (alkalmazkodás – célkitűzés – integráció – készenlét) a kulturális, a társadalmi, a személyiségi és a viselkedési rendszerek alkotják a tevékenységek formálódásának a társadalmi közösségen kívüli, míg az intézményes kulturális minta fenntartása, a társadalmi közösség, az államigazgatás, és a gazdaság a közösségen belüli környezetét (Parsons 1971). Ebben a rendszerben a legjelentősebb változási folyamat a társadalom alkalmazkodó képességének fokozása, ami történhet vagy egy új típusú struktúrából kiindulva belsőleg, vagy kulturális diffúzióval, új tényezők importálásával kívülről. Az alkalmazkodó képesség növelése jelenti Parsons számára a haladást, általánosabban a társadalmi evolúciót. Az *innovációk keletkezésére és terjedésére* vonatkozó, Schumpeterrel (1912/80) induló közgazdasági elméletekkel együtt mindebből következik, hogy a perifériák fejlesztésének *adaptációs kapacitásaik növelésére*, az azt formáló külső és belső környezet javítására kell irányulnia. Közben persze ügyelni kell arra, hogy a társadalmak a kívülről érkező innovációkat többféle módon kezelhetik: lerombolhatják, adaptálhatják, elszigetelt határok közé zárhatják, közben széteshetnek vagy egy nagyobb társadalom által abszorbeálva veszíthetik el saját identitásukat (Parsons 1966 idézi Peet–Hartwick 2005).

A Parsons-i gondolatból kiinduló *szociológiai modernizációs elméletek* a modernizáció lényegét a gazdasági szférában a gazdasági tevékenységek és foglalkozási szerepek specializációjában, a piac növekedésében; a társadalomszerveződés terén az urbanizációban, mobilitásban, rugalmasságban és az oktatás kiterjesztésében; a politikai szférában a demokrácia kiszélesedésében és a tradicionális elit gyengülésében; a kultúra terén a különböző kulturális és értékrendszerek differenciálódásában, az új intelligencia felnövéseben látják (Eisenstadt 1973). Részben Parsons elméletére alapozva fogalmazta újra Bert Hoselitz (1960) a tisztán gazdasági változókat hangsúlyozó növekedési elméleteket. Hoselitz *gazdasági modernizációs elméletében* a gazdasági fejlődés előfeltételeként jelölte meg a kulturális változásokat. A tradicionális és a modern társadalmakat összehasonlítva az elmaradottság jegyeiként emlí-

tette az egyéni teljesítményekben, mint a gazdasági javak elosztásának alapjában való bizalom hiányát, a gazdasági feladatok specializátlanságát és az elit önirányultságát – szemben a haladó társadalmak elitjének közösségi irányultságával. Az alulfejlett társadalmak részére pedig a fejlettebbek mintájának átvételét, azaz a teljes társadalmi munkamegosztást, relatíve nyitott, a társadalmi szerepeket és a gazdasági tevékenységből szerezhető hasznót a teljesítmény alapján elosztó, az innovációt, a profitképes piaci helyzeteket kereső és kiaknázó, valamint az önérdék könyörtelen, mások jólétére tekintettel nem lévő érvényesítését szigorúan büntető társadalmi struktúráj ajánlott (Peet–Hartwick 2005). A fejlesztés kulcsszereplőinek – az európai modernizációból kiindulva – a modernizáció előtti időben társadalmilag vagy kulturálisan marginalizált, „deviáns” vállalkozókat vagy bürokrátákat látta, akik – szintén az európai példa alapján – városokban élnek, így a fejlődő országokban is fejlesztést a városi modernizálók gazdasági vezetését támogató politikai erő felemelésével javasolta. Még tovább menve, a *pszicho-kulturális modernizációs elméletek* a szubjektumok fejlődésben játszott szerepének végletes hangsúlyozásáig jutnak el. A gazdasági fejlődést a modern ember személyiségéből vezetik le, akinek erős, csakis innovatív viselkedéssel elérhető teljesítményigénye van. Hagen (1962) kapcsolatot hoz létre az emberi személyiség és a technológiai haladáshoz és még általánosabban a társadalmi viszonyokhoz való hozzáállás különbségei között. Az alulfejlettség szerint azzal függ össze, hogy a tradicionális emberek tekintélyelvűek és nem kreatívak, ezek a tulajdonságok megváltoztathatók. Ami a kreativitást illeti, bizonyos kulturális körülmények között a teljesítményre vágyó emberek meglátják, hogy a technológiai haladás jelenti szükségleteik kielégítésének járható útját. Az új generációk értékei aztán átfordulhatnak termelési innovációkba, intézményi reformokba, gazdasági növekedésbe. A deviáns csoport végül is elvezetheti a társadalmat a modernizáció irányába (Peet–Hartwick 2005). Szélsőséges megoldásként McClelland azt javasolta, hogy az elmaradott térségekben teljesítmény motivációs tréningek tartásával érhető el a fejlődés (Peet–Hartwick 2005).

A fenti elgondolások közös sajátossága, hogy a fejlődés unilineáris és monolitikus felfogásából kiindulva a fejlesztés mintájának a nyugati fejlett térségeket tartják, a fejlettekhez való felzárkózáshoz javasolnak a tisztán gazdaságitól a társadalmi-kulturális rendszerek megváltoztatásán át a személyiség alakítására vonatkozó javaslatokat.

2.2. *Az alulfejlettséget a hatalmi struktúrák működése eredményeként tekintő nézetek*

A *strukturalista marxizmus* követői a területi fejlődésre vonatkozóan arra a következtetésre jutottak, hogy a leginkább a társadalmi viszonyokkal jellemzett termelési mód vonja maga után a termelő erők fejlesztésére irányuló kapacitások, így a termelőerők fejlettségét, de a társadalmi formációkat különböző termelési módok „összeilleszkedése” alakítja, így adott társadalom gazdasági dinamikája különféle, gyakran

konfliktusos, egyes régiókban fejlődő másokban lemaradó tendenciákat mutat. Az egyik társadalmi formációban a többletet az uralkodó elit elvonja és a teret átszelve, a hierarchia és az uralkodás társadalmi és geopolitikai szabályai szerint átviszi egy másik formációba. A többlet kivonásának területi rendszereit állami akciók védik és terjesztik ki, a területi egyenlőtlenségeket ideológiákkal legitimálják. Ezért a perifériák fejlesztéséhez elengedhetetlen a társadalmak közötti viszonyok megértése (Harvey 1982).

Wallerstein (1979) *világrendszer elméletében* a „rendszer” olyan egyszerű munkamegosztással bíró társadalmi egység, ahol minden szektor vagy terület függ a másiktól az alapvető javak cseréjén keresztül. A múltat a mini-rendszerek jellemezték: kis egységek teljes munkamegosztással és egyszerű kulturális keretekkel, ám a kapitalista világrendszerben ezek megszűntek. A világrendszerek egyszerű munkamegosztással és multikulturális rendszerekkel jellemezhetők. A Föld három fő gazdasági zónára osztható: magterület, félperiféria és periféria. A világrendszer elmélet a területi kapcsolatokat a többletnek a perifériákról a magterületre áramlását eredményező kizsákmányolásként tekinti. A magterületek tökefelhalmozásának jelentős része a helyi forrásokból, a helyi munkások kizsákmányolásából származik, de emellett a perifériákról érkező többlet csökkenti az osztály és az államok közötti konfliktusokat a magterületen (Peet–Hartwick 2005). A perifériák számára a többlet elvesztése a modernizációhoz szükséges tőke hiányát, míg az intenzív munkaerő kizsákmányolás miatti alacsony fizetések erősödő politikai konfliktusokat jelentenek. Ezeket az állításokat a perifériák intenzív iparosodását követően, illetve a belső struktúrák sajátosságainak pusztán a külső viszonyokból való levezetése miatt többen elutasították.

A neoliberálisokat kritizáló *neoinstitucionalisták* megkérdőjelezik, hogy valóban a piac-e a gazdaságot irányító legfőbb mechanizmus. Sokkal inkább a piacot és más intézményeket is szervező társadalmi struktúrákban látják ezt a meghatározó erőt. Épp ezért nagy figyelmet szentelnek a hatalom, az intézményi rendszerek, az egyéni és kollektív pszichológiának, a kultúra, a jövedelem és a társadalmi kontroll közötti összefüggéseknek. A fejlesztés szerintük az intézmények és szervezetek közötti folyamatos interakción alapul. A fejlesztés különböző természeti környezetben lévő társadalmi csoportok eltérő tapasztalataiból, a szűkösség, a csere, a termelés alapvető gazdasági problémáinak kezelésére hivatott intézményi kereteiket meghatározó mentális modellekből és nyelvből, valamint az intézményeket az időn és a téren átvezető tanulási és kultúra átalakítása folyamatokból indul (Harris–Hunter–Lewis 1995). Éppen ezért az alulfejlett térségek fejlesztésének a fejlesztés intézményi kereteire kell fókuszálnia. Ők a máshol már „bevált” intézmények átvételét ajánlják a kevésbé fejletteknek, ám arra is felhívják a figyelmet, hogy a szabályok, intézmények adaptálásakor számolni kell az adott gazdaság látható és nem látható sajátosságaiból adódó adaptációs hatékonysággal.

A neomarxista alapokon nyugvó *függőségi elmélet* szerint egy társadalom fejlettsége csak másik társadalom fejletlensége árán valósulhat meg. Amíg néhány

(uralkodó) ország önfenntartó gazdasági növekedést ér el, mások (az uralt és függő országok) csak az uralkodó országokban bekövetkező változások visszahatásaként növekszenek. A centrum és a periféria közötti viszony a függőség területi formájaként értelmezhető. A perifériákon az alulfejlettség külső okait emelték ki és inkább a gazdaságra, mint a társadalmi vagy kulturális interakciókra helyezték a hangsúlyt. A megoldást a szocialista forradalom valamely formájában, kisebb részben a periféria valamely országának a világkapitalista rendszerről való leválasztásában és autonóm fejlődésében látták (Frank 1979).

2.3. *Az állami beavatkozást elutasító nézetek*

Az USA, az Egyesült Királyság és Nyugat-Németország konzervatív kormányzásának hatalomra kerülésével a 80-as évek közepére a fejlődés-gazdaságtan, az alulfejlett térségek állami beavatkozásokon alapuló, kívülről jövő fejlesztésébe vetett bizalom visszaszorult. Helyét az uralkodó elméletek sorában az 1960-as évektől érlelődő, a Bretton Woodsi Egyezmény 1971-es összeomlását követően végképp kiteljesedő neoliberális gazdaságtan foglalta el.

A *neoliberális gazdaságtan* első képviselői a fejlődés-gazdaságtan tagadása, az ármechanizmusok és a szabad kereskedelem helyreállítása mellett szálltak síkra (Lal 1980). A perifériák fejlődését nem tekintik a fejlett területek fejlődésétől alapvetően különbözőnek, úgy látják, hogy a növekedés alaptényezői a két területen megegyeznek. Az állami beavatkozásokat szükségtelennek, vagy csak bizonyos területeken (pl. az induló iparok védelmében) megengedettnek tartják. A szükségszerűen tökéletlen világban a tökéletlen piaci mechanizmusokat még mindig hatékonyabb vezérlő erőnek tartják, mint a tökéletlen tervezési mechanizmusokat. Az ázsiai és latin-amerikai újonnan iparosodott országok 1970 és 1980 közötti gyors gazdasági növekedése igazolni látszott ezt az elméletet. Az adatok azt mutatták, hogy a kifelé irányuló gazdasági stratégiát alkalmazó országok jelentősen előreléptek az exportban, a gazdasági növekedésben és foglalkoztatásban, míg a befelé irányuló gazdasági stratégiát választóknak növekvő gazdasági nehézségekkel kellett szembe nézniük (Balassa 1981). Ezekből az eredményekből arra következtettek, hogy az alulfejlett térségek fejlesztésében a legjobb út ezen újonnan iparosodott országok példájának követése lehet. A neoliberális elvekre épülő ajánlások a 80-as évek végére a hagyományos nemzetközi gazdaságpolitika körök alap gondolatává, majd a 90-es években a posztkommunista országok újraépítésének nyugati modelljének alapelemeivé váltak. A neoliberális ajánlások a külgazdaságban a valutaleértékelést, a konvertibilis pénzrendszer bevezetését, a kereskedelmi és a tőke mozgások korlátozásának lebontását, míg a belső gazdaságban a piac deregulációját, az élelmiszerárak támogatásának csökkentését, majd eltörlését, az állami kiadások csökkentését, a magánfogyasztások magasabb árakkal való letörését, ezzel a jövedelmeknek a növekedést gerjesztő magánbefektetésekbe áramoltatását tartalmazták (Brohman 1996). A fenti ajánlások határozzák meg a Világbank perifériák fejlesztésére irányuló politi-

káját is. A kiforrott, ám nagyfokú egyszerűsítéseken nyugvó modellekkel dolgozó, így pl. az emberi viselkedést, az embert, mint cselekvő aktort figyelmen kívül hagyó neoliberális gazdaságtant a legelső, majd mindinkább felerősödő kritikák éppen a fejlesztésből a fejlesztettek kihagyása miatt éri. Ugyanakkor a vezető exportorientált fejlődő országokban a 90-es években jelentkező gondok, a kelet-ázsiai válság is megingatta a bizalmat a neoliberálisok által javasolt fejlesztési móddal szemben.

2.4. *A perifériák eltérő vagy komplementer fejlődését feltételező és önerős fejlesztését pártoló nézetek*

A Gramsci által elemzett, a II. Világháború után a centrum országaiban a számottevő növekedést produkáló fordizmus hajtóereje a termelési folyamat átalakításában és a tömeges vásárlóerő növekedésével a belső piac kiterjesztésében rejlett. A perifériák számára ez az út – részint fő erőforrásaiknak, a munkaerőnek és az alapanyagoknak az USA katonai uralma által biztosított folyamatos kontrollja miatt – nem volt járható. Néhány periférián lévő ország import-kiváltó iparosítással próbálkozott, de ezek a kezdeti sikerek után a fordizmus ördögi köréből (korlátozott technológia, behatárolt munkás és paraszt jövedelmek, lenyomott alapanyagexportból származó külföldi bevételek) adódó nehézségekbe ütköztek. Változás az újonnan iparosodott országok által bevezetett felhalmozási stratégiák nyomán következett be. Az egyik ilyen stratégia a *primitív taylorizmus*, ami magas kizsákmányolási aránnyal (magas munkaerőintenzitással) járó termelésnek a centrumokból a perifériákra való kitelepítését jelentette (Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr és Hongkong a 70-es években, majd Malaysia, Thaiföld, Fülöpszigetek és Kína a 80-as és 90-es években). A másik stratégia a *perifériák fordizmusa* volt, melyben autonóm helyi tőkével, számottevő középosztály által formált jelentős piaccal és a képzett munkásosztály elemeivel rendelkező országok képesek voltak a fordista fejlesztési logika alkalmazására (Dél-Korea 1973 óta, Mexikó, Brazília). Mindkét stratégia jelentős iparosítást eredményezett a periférián. A fordizmus 70-es évektől megjelenő, a termelés nemzetközivé válásával, az állami megszorításokkal, a munkanélküliséggel és a kereslet válságával jellemezhető hanyatlását egy sokkal rugalmasabb struktúra követte, ami a perifériák önerős fejlesztési törekvéseiben is változást hozott. A tömegtermelés régi központjai helyett a komputer-támogatott folyamatokat, a külső piaci kapcsolódásokat és munkaerőpiaci viszonyokat előtérbe helyező termelés új központokba települt, a termelés területi határai a periférián is kitolódtak (Scott 1988).

Foucault (1980) a tudás és a hatalom viszonyának új értelmezése közben a helyi tudás jelentőségére hívja fel a figyelmet és az *uralom* egy többszörös formájára mutat rá. Ez nem az egyik embernek a másik feletti, a centrumoknak a perifériák feletti általános uralma, hanem számtalan „kisebb” formában nyilvánul meg: a hatalom regionális és lokális formáiban és intézményeiben, a tudatos kezdeményezésektől különböző hatalmi szinteken, a csatornákon és hálózatokban cirkuláló vagy mű-

ködő hatalomban, a nagyon kicsi személyes kapcsolatokból kiinduló és általános mechanizmusokon át a globális uralomba vezető hatalomban, a tudás formálásán és felhalmozásán keresztül gyakorolt hatalomban. A társadalmi problémák, így a szegénység, az elmaradottság problémájának megoldásában a makropolitikai megoldások helyett a mikro megoldásokat helyezi előnybe és azt ajánlja, hogy hagyják az embereket szabadon meghatározni is megoldani saját problémáikat (Foucault 1980).

A *szellemi függőségi* elméletek a perifériák centrumoktól való szellemi függőségét, az intézmények által saját kultúrájuk helyett a fejlettek kultúrájának közvetítését, a tudományos megismerésben a helyben összegyűjtött adatok kivitelét és a fejlett területeken, az ott uralkodó elméletek szerinti elemzését, ill. mindezeknek a fejlődést gátló hatását kritizálták és a tudás belföldiesítését (indigenizációját) követelték (Peet–Hartwick 2005).

A fejlesztési politikák 80-as évekre tömegesen feltárt káros következményei, legitimációjának egyre erősödő megkérdőjelezése (Esteva 1987) a fejlesztés újragondolásához vezettek. Az alulról induló fejlesztés koncepciója erősödött meg. A harmincévnyi koncentrált, de csak még több szegénységhez, éhezéshez, járványhoz és munkanélküliséghez vezető nemzetközi erőfeszítésekben csalódott *radikális humanisták* a lokalitások saját magukra támaszkodása, mint alternatív szervező elv mellett álltak ki (Galtung 1978). Általános politikai célként a demokrácia képviselői rendszernél nagyobb részvételen alapuló, közvetlen és önigazgató formájának kifejlesztése jelent meg, amit *résztvevő akciókutatásokkal* próbáltak elérni. A nép erejét a kizsákmányolt grassroots emberek saját és mások tudásának kifejezésére és rendszerezésére való olyan képességeként definiálták, mely segíti őket abban, hogy tiltakozzanak saját osztályuk védelmében és társadalmuk haladása érdekében.

2.5. *A fejlesztési diskurzusok térformáló erejében bizakodó és a fejlődést elutasító nézetek*

A 80-as években a modern, humanista erőfeszítések *posztstrukturalista* kritikája az imperializmusban való kétkedéssel együtt a fejlődéstanulmányokat örökre megváltoztatta. Megváltozott a fejlesztéssel szembeni attitűd. Amit korábban haladónak, előnyösnek és humanusnak fogadtak el, most hatalminak, kontrolállónak, és gyakran hátrányosnak látták. A haladás és előnyösség maga is gyanússá vált, nem csak a „ki-nek előnyös”, de a „ki határozza meg, hogy mi az előnyös” értelemben is. Más oldalról a fejlődést nem egy természetes folyamatnak, inkább kulturális terméknek tekintették, ami két egymással összekapcsolt formában létezik. Úgy, mint közvetlenül a gazdasági világban működő ideák, viselkedési formák és társadalmi gyakorlatok készlete, és úgy, mint az ezen valós gyakorlatokat megjelenítő, de a tudományban, állami bürokráciában és intézményekben gyökerező diskurzus. Ez utóbbi nem pusztán csak a már működő gazdasági gyakorlatokat jeleníti meg, visszatükrözvén őket az intézményes gondolkodásban, de közvetlenül a politikán, közvetve a gazdasági

szereplők hitének és elgondolásainak vezetésével formálja is azokat (Escobar 1984-85).

A fejlődés posztstrukturalista magyarázata megőrizte az uralkodás-kizsákmányolás korábbi marxi tételeit, de kiterjesztette azt a diskurzus, az igazság, a képzelet és a tudás társadalmi kritikájára is. Akadémiai intézetek, a nagy fejlesztési szervezetek nem csak a pénzáramlás kontrolján keresztül gyakorolták a hatalmat, hanem az uralkodó nézetek, megjelenítések és diskurzusok megalkotásával is. A fejlődés nyugati diskurzusai a tervezési ügynökségek, helyi fejlesztési intézmények és egészségügyi szervezetek gyakorlatán keresztül lettek kitelepítve. Az emberek nyugati kategóriák szerint gondolkodtak és cselekedtek, a világot nem úgy látták, amilyen, hanem egy nyugati fejlesztői szemüvegen keresztül. A valóság társadalmilag konstruált a nyugati elgondolások szerinti megértés és újraalkotás szellemében.

Az iparosítástól a Zöld Forradalmon keresztül az integrált vidékfejlesztésig a politikák azt az alapigazságot ismételték, hogy a fejlődés a más gazdag országokra jellemző kondíciók eléréséből áll. A fejlesztési diskurzus meghatározta, hogy mit kell gondolniuk, tenniük, sőt képzelniük saját jövőjükkel kapcsolatban. Ezen diskurzusban az egyéneket, kormányzatokat és közösségeket, mint elmaradottakat tekintették, sőt elérték, hogy azok magukat is annak tekintsék és ennek megfelelően kezelték őket (Escobar–Alvarez 1992). *A fejlődés kitelepítése* három fő stratégián keresztül működött (Peet–Hartwick 2005):

1. a problémáknak, mint speciális beavatkozásokkal kezelendő abnormalitásoknak a feltüntetése,
2. a fejlesztés professzionalizálása, a politikai problémák semleges tudományos problémává formálása és a tudás kontrolálása,
3. a fejlesztés intézményesítése, az embereket bizonyos viselkedésekhez és racionalitásokhoz kötő új hatalmi vagy tudás központok hálózatának formálása.

Ez a fajta fejlesztés csak az irányított és kontrollált népesség megnövelésében volt sikeres és az alulfejlettség egy kezelhető típusát alkotta meg egy finomabb formában, mint a gyarmatosítás.

Escobar (1984-85) szerint az összes egyetemes modell, legyen az neoklasszikus vagy marxista, tagadja az emberek képességét saját viselkedésük alakítására. A részvételi akciókutatás követőihez hasonlóan úgy gondolta, hogy a hasznos tudás azzal kezdődik, hogy az emberek megismerik saját magukat és felépítik a fejlesztés célcsoportjait és egyben alakítóit bevonó *kommunikációs hálózatokat*. A helyi modellek nem tiszta állításként, hanem az uralkodó modellekkel való teljes kereszteződésben léteznek. Az újragondolt fejlesztés kétféle gyakorlatot vont maga után: a gazdasági modellek pluralitásának nyilvánvalóvá tételét önmagának a helyi alkotás terébe való behelyezésével (modellalkotó közösségek), illetve a helyi kulturális tudásokat a globális erőknek megfelelő folyamat tanulmányozását. Ez utóbbi eset-

ben a radikális politikai gazdaságtant a fejlődés etnográfiájával vagy a hibrid kultúrák elméletével szükséges kiegészíteni. A globális gazdaságon egy decentralizált, egy folyamatban többtétű (szimbolikus, gazdasági, politikai) kizsákmányoló apparátusokat alkalmazó rendszert kell érteni, ami még hagy helyet a lokalitásoknak a kapitalista megagépezet legkizsákmányolóbb mechanizmusainak kikerülésére.

A *posztdevelopmentalizmus* kézikönyve szerint „a fejlődés ideája, mint egy rom áll az intellektuális tájon. Tévedés és csalódottság, hibák és bűnök a fejlesztés stabil társai és egy közös történetről szólnak: ez nem működik. Az eszmét a magasba röpitő történelmi feltételek is eltűntek: a fejlődés idejétmúlttá vált. De mindezek fölött az eszmét röptető remények és vágyak is most már halottak: a fejlődés elavult” (Sachs 1992. 1. o.). Latouche (1993) szerint a nyugat személytelen, lelket romboló, az emberiséget szolgálatába hajtó géppé vált. A perifériáknak, saját túlélésük érdekében, szakítaniuk kell a homogenizációt erősítő stratégiákkal. A nyugat szétesik, a fejlődés mítosza összeomlik. A javasolt megoldások három forgatókönyvhöz kapcsolódnak (Peet–Hartwick 2005):

1. *Radikális pluralizmus*: a modern kor igazi problémája napjaink intézményeinek és technológiáinak embertelen mértékéből következik. Míg az embereket globális struktúrák hálózák be, aközben ők nem rendelkeznek a globális akciókhoz szükséges centralizált hatalommal. Nem grandiózus globális, inkább szerény lokális akciók kellenek. Az emberek csak arról tudnak bölcsen gondolkodni, amit jól ismernek. A „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” szlogent átformálják „gondolkodj és cselekedj lokálisan” formára. Szorgalmazza a kicsi, grassroots csoportok által tett helyi kezdeményezések támogatását, pl. az élelmiszerek termesztését olyan falvakban, ahol a közösségi vagy kollektív jogoknak prioritása van a személyes vagy egyéni jogok felett. Amíg a helyi emberek külső szövetségekre szorúlnak a politikai tiltakozáshoz szükséges kritikus tömeg eléréséhez, ez nem ösztönöz globális gondolkodásra. A lokálisan gondolkodó és cselekvő emberek találhatnak másokat, akik osztják az ő tiltakozásukat a helyi tereket alakító globális erők ellen és csatlakoznak a gondolkodók és aktivisták szövetségeihez.
2. *Egyszerű élet*: az ökológiai egyensúly végletes megbomlását javítandó az ipari országok energia és természeti alapanyag-felhasználását a jelenlegi 70-90%-ára kell csökkenteni egy félévszázad alatt. Ehhez több kell, mint hatékony erőforrás-menedzsment, mivel ellátási forradalomra, bölcs önmérsékletre a felhasználásban van szükség (Sachs 1997). Spirituális szempontból az anyagi javak hajhászásának nem lenne szabad megfojtania a lélek vagy az agy működésének tisztaságát. Az egyszerű élet öntudatosan alárendeli az anyagiakat az eszméknek, így maga után vonja az igazság gazdaságát, decentralizációt, falusi életet és az erkölcsi, lelki növekedéssel egyesített emberi boldogságot. Mindkét változatban jelen volt az egysze-

rúbb, materiálisan kevésbé intenzív életmódból következő béke és harmónia eszméje, ahol az elégedettség és a boldogság inkább lelki forrásokból táplálkozik, sem mint a fogyasztásból.

3. *Nem-kapitalista társadalmak újraértékelése*: az alapgondolat az volt, hogy a korábbi, nemfejlett világban nem is volt olyan rossz az élet. Ezekbe a társadalmakba a mérgező fejlődés egy halom káprázatot vezetett be, ami megfosztotta az embereket az életüknek értelmet és melegséget adó dolgoktól. Minden fejlesztési projekt rejtett üzenete volt, hogy a tradicionális gondolkodás és gyakorlat félállati sorsa kárhoztatja az embereket, mely nem kaphat elismerést a civilizált világtól. A fejlesztés, mint szívesség, mint milliók segítségkérésére adott jótékony válasz jelent meg. De a célcsoport vágyaival nem sokat foglalkoztak. Ennek tagadásaként: meg kell látni az emberit, a jót a korábbi formációkban és az emberek vágyait leginkább kielégítő megoldásokat kell választani.

2.6. *A globális perifériák fejlesztési elméleteinek visszatükröződése a regionális perifériák fejlesztési elképzeléseiben*

A valamely országban vagy annak valamely régiójában kialakult perifériák természetesen sok tekintetben más helyzetben vannak, mint a globális perifériák. Már magából a méretből, a fejlettebb területekkel történő közvetlen érintkezésből, a fejlettebb területeket is magában foglaló államszerkezetbe való politikai, gazdasági és társadalmi beágyazottságból adódóan is megjelennek a lemaradás „tünetei”, ám a perifériára kerülés okai, az elmaradottság megnyilvánulásának jegyei között sok hasonlóság mutatható ki. Így pl. az adott korban a fejlődést hordozó erőforrások jellemző hiánya, a hatalmi alárendeltség stabilizálódása, a közlekedési és kommunikációs elzártság, a szélsőséges demográfiai folyamatok (elnéptelenedés és magas természetes szaporodás), életerős vállalkozások és intézmények ritka szövete, tőkehiány, eladósodottság, az ott élő népesség alacsony iskolázottsága és legsúlyosabb problémaként a fokozódó szegénység az országon belüli regionális perifériák sajátja is.

Nem meglepő, hogy a problémák kezelése, a fejlesztési motivációk és a fejlesztés módja tekintetében is felrajzolható a helyi fejlesztés és a globális perifériák fejlesztési elméleteivel a párhuzam (Pike és szerzőtársai 2006). Hazai perifériáink fejlesztésében is – bár elméleti szinten kevésbé átgondolt alapokon, de – megjelennek pl. a következő elemek:

- Külső tőkebevonásra van szükség, segélyek és felülről közvetített beruházások formájában (lásd developmentalizmus).
- Az innovációk átvételéhez és a külső tőke befogadásához az alkalmazkodó-, az adaptációs és az abszorpciók képességet, az azt formáló külső és belső környezetet kell javítani (lásd strukturális funkcionálizmus).

- Modernizálni kell: gazdasági specializációt, piacbővítést, urbanizációt, mobilitást, jobb oktatást, több demokráciát, kulturális differenciálódást kell elősegíteni (lásd modernizációs elméletek).
- A teljesítményigényt, a motiváltságot kellene növelni, a puritán életvitelt kell elterjeszteni (lásd neoweberiánusok).
- Kreatív, motivált személyeket kell „beültetni”, vagy felnövekedésüket segíteni (lásd pszicho-kulturális modernizáció).

A fenti elképzelések közös vonása, hogy mind a fejlett térségek útjának követésére, az ott már bevált technikák alkalmazására irányul. A szintén hangsúlyos törekvés a perifériák intézményi struktúráinak megerősítésére (neoinstitucionalizmus) sem hordozza magában a hatalmi struktúra, a területi függőségi (elosztási) rendszerek megváltoztatásának igényét.

Éppen a fejlődő világban szerzett fejlesztési tapasztalatokra építve, a 80-as évektől a fejlett országok belső perifériáinak fejlesztésében is megjelentek az erős helyi részvételre épülő önerős fejlesztést szorgalmazó törekvések is, ám ez a fejlesztési irányzat inkább csak módszereit tekintve sorolható az „önerős” kategóriába, mivel a perifériák eltérő vagy komplementer fejlődésének elismerése helyett továbbra is a fejlett térségek követésének alapelveire épül. Hasonlóan, miközben számos elemet átvettünk a posztstrukturalista diszkurzív fejlesztési technikákból, annak a fejlődést és a fejlesztést új alapokra helyező alaptételei még nem épültek be a hazai fejlesztői gondolkodásba.

A perifériák bemutatott fejlesztési irányzatai közül csak néhány kapcsolódik közvetlenül a területi versenyhez és versenyképességhez, azok is inkább a fejlett és fejletlen térségek közötti antagonisztikus ellentétre és egyoldalú függőségi viszonyokra koncentrálnak (világrendszer elmélet, függőségi elméletek). Sokkal hangsúlyosabban jelenik meg ez a kérdés a regionális perifériák esetében, ahová a *területi verseny* jelenségét és fogalmát a globalizáció hozta magával és ahol a verseny értelmezési tartományát a regionális elemekből felépülő *globális hálózatok* jelentik. (Enyedi 2000) A perifériák egyik sajátossága éppen az, hogy kimaradtak ezekből a hálózatokból. Míg a fejlettebb térségek esetén a területi versenyben versenyképességük erősítése, addig a perifériák számára a bekapcsolódás fogalmazódik meg feladatként. A kérdés csak az, hogy hogyan. Hipotézisem szerint a perifériák globális hálózatokba való bekapcsolódása regionális szinten is felerősíti a fejlett térségek fejlődési pályáitól különböző irányok követésének szükségességét.

3. Perifériák új helyzetben

Amennyiben a perifériát, mint a területi fejlődés adott korra jellemző fő áramlatából kimaradó, ezen áramlathoz csak alárendelt szerepben csatlakozni tudó térséget értelmezzük, a perifériák fejlesztésének alapfeladataként a fejlődés fő áramához nyer-

tesként való csatlakozás elősegítése vetődik fel. A jelenlegi perifériák alkalmatlannak bizonyultak a modernizációba való bekapcsolódásra. Nem rendelkeztek azokkal az értékekkel, melyek az ipari társadalomban számukra a gazdasági fejlődést megtudták volna hozni. A 80-as évek közepére azonban „a modernség eljutott arra a pontra, ahol beruházásainak hozadékai csökkenni kezdenek, egykor irigyelt jótéteményei közül pedig nem egy kezd teherre változni” (László 1984, 123.o.). A növekedésorientált, technikai innovációkra, gazdasági hatékonyságra alapozott, a jelenlegi globalizációban kiteljesedő fejlődési irány mellett megjelentek a környezeti fenntarthatóságot, a társadalmi befogadást, az egyének számára személyre szabott szolgáltatást nyújtó szomszédsági gazdaságot előtérbe helyező alternatívák (Laville–Lévesque–Mendell 2005).

Az új alternatívák a perifériák számára új esélyt hoztak. A kirajzolódó új fejlődési irány fontos erőforrásai, úgy, mint a természeti erőforrások (víz, bioenergia, rekreációs környezet, relatíve szennyezetlen talaj, megőrzött biodiverzitás), a helyi tudás és kultúra, a személyes szolgáltatások piaca ezekben, a modernizációból kimaradt térségekben koncentrálnak.

A perifériák sajátos adottságai mellett a fejlődésükre eddig bénítóan ható „távolság” jelentősége is mérséklődik. Az információs társadalom korában bármilyen eldugott zug is bekapcsolható a info-kommunikációs hálózatokba, ami új perspektívákat nyit számukra (Castells 1996). Nem csak az életkörülmények javulhatnak érezhető mértékben, de a de-lokalizáció révén megnövekedhet a perifériák telephelyi értéke is (Gray 1999).

A perifériák nem csak új lehetőséggel, de új kényszerrel is szembe találják magukat. A globalizáció – új lendületet véve – tovább erősíti az újgazdaságot, melyben a cégek és a térségek a termelés, a menedzsment és az elosztás hálózataiba szerveződnek, a fejlődés kulcskérdése a tudásgenerálás és információfeldolgozás, valamint a gazdaság meghatározó tevékenységei globálisak (Castells 2001). Az ezekből a folyamatokból való kimaradás végletes lemaradást hozhat.

Ugyanakkor – mint arra az előző pontban bemutatott elméletek is felhívják a figyelmet – a periférián nincsenek kellő számban életképes vállalkozások, hiányzik az ezek indításához és működtetéséhez szükséges anyagi, humán és kulturális tőke. De nem csupán a különböző tőkék hiányáról van szó. Az alulfejlettség elemei ördögi körre szövődött folyamatokat generáltak. Az ipusztársadalomban olyan lemaradási folyamatok indultak itt el, melyek – szorosan összefonódva és egymást gerjesztve – a térségek gazdasági és társadalmi kiürüléséhez vezettek. Mára már a demográfiai egyensúlybomlás, az alacsony térségi jövedelemtermelő képesség, a szolgáltatások elérésének nehézsége, a közlekedési és információs elszigeteltség, a környezet alul-, vagy túlhasznosítása, valamint a fizetett munkalehetőségek hiánya egymással szorosan összefüggő, halmozott oki rendszert alkot (G.Fekete 2006). A kitörés ebből a szoros kötésből csakis a tényezőkre együttesen ható, integrált fejlesztéssel lehetséges. A helyi kezdeményezőképeség feltételeinek javítása ezen integrált fejlesztés szerves része. A periféria teljesen önmaga nem képes a számára el-

vileg kedvező lehetőségeket kihasználni. Az erőforrások hasznosításának centrumokból történő menedzselése és finanszírozása pedig a térségek autonómiájára jelentenek további veszélyforrást.

4. A régiók közötti verseny és versenyképesség a perifériák szemszögéből

4.1. *Miért versenyeznek?*

A kérdés kettős értelemmel bír. Egyrészt a célokra, másrészt az indokokra utal. Az utóbbi egyértelmű. Azért versenyeznek, mert a globális verseny a perifériákat is beszippantja. Ha részt akarnak venni, ha nem, a lakosok, a vállalkozások, a tőke, a turisták földrajzi területválasztási döntései során ezek a területek is megmérettetnek – és a mai gyakorlat szerint könnyűnek találtnak. Ha nem képesek a fenti célcsoportokat megtartani, vagy vonzani, úgy gazdasági, mint társadalmi értelemben kiürülnek, leépülésük fokozódik. Mindebből következik a verseny célja is, ami a más térségek fő céljával megegyezően a régióban élők jólétének növelése (Lengyel 2000), ám ez a lefelé futó spirál megállítása, a lemaradás ördögi köréből való kitörés nélkül lehetetlen. Néhány évtizeddel korábban talán még az önmagához képest pozitív irányba elmozduló, a helyi szükségletek kielégítésében relatív fejlődést mutató folyamatokat is a jólét növekedéseként élhették meg a térség lakói, de az értékrendek közeledésével, a globalizáció nyomán a szükségletek uniformizálásával ez ma már nem így van. A lakosság elégedettsége egyre inkább nem a saját korábbi helyzetükhöz viszonyított fejlődéshez, hanem a másoktól való lemaradás csökkentéséhez kapcsolódik. A másoktól való lemaradás pedig az azokétól gyorsabb növekedéssel, vagy a fejlődés új dimenzióiba való belépéssel mérsékelhető.

4.2. *Mire legyenek képesek?*

A területi versenyképesség definíciói a regionális gazdaság teljesítőképességéből indulnak ki. Így az OECD (1997) értelmezése szerint a versenyképesség nem más, mint képesség olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a hazai és nemzetközi piacokon is értékesíthetők, miközben az állampolgárok növekvő és hosszú távon fenntartható életszínvonalat érnek el. Az európai közösségben ugyanez úgy jelent meg, mint: képesség relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a külgazdasági (globális) versenynek ki vannak téve (EC 1999), aminek eredményeként a régióban jellemző a magas és növekvő életszínvonal és magas foglalkoztatási ráta egy fenntartható bázison (EC 2001).

A versenyképességnek a területi fejlődés emberi szükségletekből levezethető értelmezése az európai uniós értelmezéshez áll közelebb, hiszen ebben a piacon értékesíthető javak előállítására való képesség hangsúlyozása helyett az adott térség-

ben élők szükségleteinek kielégítéséhez közvetlenül, vagy közvetve felhasználható erőforrásokkal való rendelkezésként és azok fenntartható, a térségben élők életminőségét javító módon történő hasznosításának megszervezésére való képességeként értelmezhető. Ebből adódóan a térségek közötti versenyben jó eséllyel indul az a régió, mely rendelkezik megfelelő erőforrásokkal és képes azok fenntartható hasznosítását megszervezni. Már csak az a kérdés, hogy melyek a „megfelelő”, az adott térségben élők szükségleteinek kielégítéséhez közvetlenül vagy közvetve felhasználható erőforrások.

4.3. Miben versenyeznek?

A kérdés megválaszolásához a területi verseny fő hajtóerejének tartott szükségesség (Lengyel 2003) mibenlétének vizsgálatával juthatunk közelebb.

A perifériák versenyében a saját hiányaikkal összefüggő szükségességek a keresleti oldalt, míg a más térségek hiányaival összefüggő szükségességek a kínálati oldalt erősítik. Éppen elmaradott voltukból következően, a fejlődésükhöz szükséges erőforrások egy jelentős körének híján vannak. A társadalmi erőforrások területén főként a méretgazdaságosságot, a tudástőkét, a szervező erőt biztosító humán erőforrásokban, az érdekérvényesítést, az információkhoz való hozzájutást, a közösségi szolgáltatásokat biztosító intézményekben, míg a gazdasági erőforrások közül elsősorban a vállalkozásokban, a tőkében, a munkaerőben, a felvevőpiacban, a műszaki és az üzleti háttérszolgáltatásokban jelentkeznek hiányok. Ezek az erőforrások, illetve a kialakításukhoz szükséges pénzügyi források azonban általában korlátozottak, megszerzésükre más, nem is csak a hasonló hiányokkal küzdő elmaradott térségek is törekcszenek. A perifériák tehát saját erőforrásaik hiányosságainak kompenzálása érdekében is versenyeznek más térségekkel a tőke, a befektetések, a vállalkozások, a szakemberek, a vevők, turisták, a szolgáltatók, a kormányzati támogatások, a lakosok, az információk, az intézmények, a politikai támogatók megszerzése érdekében. Ezt már régóta teszik, sikerük attól függ, hogy a verseny kínálati oldalába be tudnak-e kapcsolódni, azaz mit tudnak nyújtani a fenti tényezők vonzásában. A perifériák éppen azért perifériák, mert a kínálati oldalukon nem szerepelt olyan tényező, melyet az energiák átadására képes centrumok értékeltek volna, vagy, ha volt is ilyen erőforrásuk (pl. nyersanyagok), nem tudtak azokból előnyt kovácsolni. A modernizációt meghaladó „posztmodern” fejlődés ebben hoz változást.

A globalizációs verseny az abba sikerrel bekapcsolódni látszó centrum-térségekben új szükségességeket termelt ki. Bebizonyosodott, hogy az egészséges élet feltételei, az egészséges lakókörnyezet, az egészséges táplálék, a tiszta víz egyes helyeken immár csak korlátozottan férhető hozzá, korlátozott az energiakészletek, az igényelnél jobban viisszaszorultak a zöld területek. A környezeti értékek mellett a hagyományok, a történelmi örökség keresése és a globális gazdaságban a fordista tömegtermelés után a növekedés fontos forrásává váló egyediséghez, személyre szabottsághoz nélkülözhetetlen helyi tudás, változatosság iránti igények új pályákat nyi-

tottak a térségek közötti versenyben. A korábbi modernizációs szakaszokban háttérbe szoruló, épp ezért abban az időszakban kevésbé átalakult perifériákon a természeti környezet és a tárgyasult kultúra emlékei még megtalálhatók. A perifériák megőrzött természeti és kulturális értékeikkel tehát valami olyat tudnak kínálni, amire a centrumoknak szükségük van, azaz lehetőségük van a számukra előnyöket ígérő, a céljaikhoz közelebb vivő siker reményében belépni az új területi versenypályára.

A fenntartható fejlődés és a társadalmi részvétel egymástól látszólag távoli, de valójában egymást szorosan kiegészítő követelményének mind erősebb megfogalmazódása (Daly–Cobb 1990) azonban nem csak új, a perifériáknak potenciálisan kedvező versenyerületek kialakulásához vezet, de újból a középpontba helyezi az emberi szükségleteket és az erőforrások emberi szükségletek kielégítésére irányuló hasznosítási módjai között a formális gazdaság mellett ismét felértékelődni látszik a szubsztantív gazdaság irányába mutató modellek (1. táblázat).

A perifériák szempontjából létfontosságú versenyerületeken, így az innovatív lakosok, a fejlett belső szolgáltatások megszerzésében, valamint az ökológiai lábnyomukat a perifériákkal együttműködve csökkenteni próbáló centrumok esetében a *regionális szintű önellátás mértékének növelése* (Brugger 1986) is új, az állandó növekedésre alapozott klasszikus versenyképességtől eltérő célként és új versenyerületként jelenhet meg.

1. táblázat Az erőforrások hasznosításának alapmodelljei

	Szubsztantív gazdaság	Formális gazdaság
A gazdaság célja	A szükségletek kielégítése A gazdaság nem öncél	A gazdaság növekedése
A munka motivációja	Motívumok, ösztönzők és célok sokrétűsége	Csak a haszon és a növekedés
A munka funkciója	A munka természetes létezési mód	A munka eszköz, illetve cél.
A munka jellege	A munka társadalmi tartalmának elsődlegessége	A munka gazdasági tartalmának előtérbe helyezése
A gazdaság függetlensége	A gazdasági tevékenység nem önálló, társadalmi viszonyokkal átszővődik	A gazdasági tevékenység önálló, önálló alrendszer
Termelő-fogyasztó szerepek alakulása	A termelő egyben fogyasztó is	A termelő és a fogyasztó elválik
A haszonelvűség jelenléte	A számolás és a méltányosság érzése jellemző	A számító gondolkodás és a nyereség számszerűsítése jellemző
Érdekrendszerek	Közösségi érdek előtérben	Egyéni érdek előtérben
A szolidaritás foka	A közösség felelősségvállalása az egyénért	Növekvő individualizmus

Forrás: Polányi (1976) alapján szerkesztette Csoba (2007. 16.o)

4.4. Kivel versenyeznek?

Az elmaradottságból következően a perifériák saját magukkal is versenyeznek. Önmaguk meghaladásához, korlátaik átlépéséhez is bizonyos képességekkel kell rendelkezniük. Versenyeznek természetesen - az említett belső hiányaik leküzdéséhez szükséges erőforrásokért - saját régiójukon belüli más térségekkel, köztük saját centrumaikkal. A centrumok igényeitől függően, versenybe szállhatnak régiójuk más perifériáival, vagy a régió kívüli perifériákkal a centrum(ok) számára szükséges erőforrások felkínálására. Végül, a területi fejlődés kibontakozó trendjei alapján saját centrumukkal összefogva és egymás adottságait kiegészítve, valós régióként jelenhetnek meg a régiók közötti versenyben.

Mint ahogyan ez utóbbi példa mutatja, a verseny szövetségeket indukálhat. A térségek közötti bármilyen versenyben más térségekkel összefogva versenyelőny szerezhető, vagy növelhető. Az is nyilvánvaló, hogy a különböző versenyhelyzetekre más-más stratégiára és taktikára van szükség.

4.5. Milyen stratégiákat követhetnek?

A területi verseny új, a fenntarthatóságot és a társadalmi bevonást előtérbe helyező pályáin a klasszikus versenytől eltérő játékszabályok és megvalósítási technikák rajzolódnak ki. A kevésbé fejlett térségek próbálkozhatnak a megszokott globalizációs stratégiákkal is (mint ahogyan ezt az aktuális gazdaságfejlesztési politika sugallja számukra), de vélhetően nagyobb sikerrel kapcsolódhatnak be a perifériák közötti és centrumaikkal együtt a régiók közötti versenybe az *endogén fejlesztési stratégiákat* követve (2.táblázat).

2. táblázat Az eltérő fejlesztési stratégiák jellemző prioritásai

Globalizációs fejlesztési stratégia	Endogén fejlesztési stratégia
vertikális kötődések	horizontális kapcsolatok
külső elérhetőség	belső hálózatok
magas vagy közepes színvonalú technológiák	alacsonyabb színvonalú technológiák
közművesített ingatlanok	belső piac feltárása, ellátása
képezhető munkaerő	széleskörű szemléletformálás
rugalmas képzési struktúrák	befogadás
információs rendszerekhez való kapcsolódás	információs rendszerekhez való kapcsolódás
innovációs centrumokhoz való kapcsolódás, K+F	saját innovációk fejlesztése, innovációk adaptációja
pénzügyi, tanácsadói szolgáltatások	non-profit segítő szolgáltatások erősítése
vállalkozói kedvezmények	közösségi vállalkozások
beszállítói programok	tájtermékek kicsi, erősen specializált exportja
erős regionális marketing	helyben értékesítés
erős regionális identitás	erős regionális identitás és szolidaritás
korszerű környezetkímélő megoldások	tradicionális környezetkímélő megoldások

Forrás: saját szerkesztés

A két stratégia között a leglényegesebb különbségek a térségi kapcsolatok irányában és jellegében, a megcélzott technológiában és piacokban, a képzés, az innovációk jellegében, a non-profit szektor hangsúlyosságában rajzolódnak ki.

4.6. Kik a versenysstratégiák formálói és megvalósítói?

Az elmaradott térségek versenyképességének alakításában a helyi vállalkozói, köz- és civil szféra szereplőin túl a megszokottnál nagyobb arányban vesznek részt a térségen kívüli, külső szereplők. Résztint a térségben gazdasági vagy társadalmi érdekkeltséggel bíró külső vállalkozók, családtagok, elszármazottak, üdülőtulajdonosok alkotják ezt a csoportot, résztint pedig a térség ügyeivel „hivatalból” foglalkozó intézményi, politikai, társadalmi szervezeteknek, szakmai segítőknek van szerepe a versenysstratégia formálásában.

4.7. A versenyképességi piramis továbbgondolása

A területi fejlődés kibontakozó trendjei a térségek közötti, a szakirodalomban széleskörűen megkutatott és elemzett verseny mellett új versenypályákat is nyitnak. Ezeken az új pályákon (netán új arénában) új területek és új játékszabályok lépnek életbe, a centrumok által eddig követett gyakorlattól különböző taktikák és szövetség, munkamegosztási modellek alkalmazandók. A mai értelmezés szerint kevésbé fejlett térségek szempontjából ezek a változások a játszmába a nyeres reményében történő bekapcsolódás lehetőségét hordozzák magukban.

A perifériák versenyében új elem a környezeti fenntarthatóság és társadalmi bevonás követelményének meghatározó szerepe, a belső gazdaság felértékelődése, a formális gazdaság mellett a szubsztantív gazdaság, illetve a kettő határmezsgyén a szociális gazdaság működése, a közösségi és a külső szereplők nagyobb témyerése. Ezek a hangsúlyeltolódások a térségek versenyképességének tényezőit is érintik. Az elmaradott térségekre kidolgozott versenyképességi piramisban (Lengyel 2003) a alaptényezők a 3. táblázat szerint módosíthatók.

3. táblázat Kevésbé fejlett térségek versenyképességének alaptényezői

K+F	Intézmények és társadalmi tőke
<ul style="list-style-type: none"> – Helyi tudás feltárása – Mindennapi innovációk – Humán innovációk – Hagyományok korszerűsítése – Transzferközpontok 	<ul style="list-style-type: none"> – Centrumhoz kapcsoló intézmények – Kapcsolat a centrumban élőkkel – Helyi közösségi kapcsolatokat hálója
Infrastruktúra	Környezet
<ul style="list-style-type: none"> – Elérhetőség (közlekedés, info-kommunikáció) – Vállalkozói zóna, inkubátorház – Üzleti szolgáltatások – Helyben értékesítés csatornái 	<ul style="list-style-type: none"> – Természetközeli lakókörnyezet – Biodiverzitás – Környezetvédelmi infrastruktúra kiépültsége – Szennyezettség
Humántőke	Vállalkozások
<ul style="list-style-type: none"> – Betelepülő fiatalok – Önálló tevékenységre felkészültség – Ökológiai szemlélet és tudatosság – Közösségi menedzsment 	<ul style="list-style-type: none"> – KKV-k integrációkban – Közösségi vállalkozások – Családi gazdaságok – Munkahelyek a centrumban – Egészségügyi, szociális és környezetvédelmi szolgáltatók
Befektetések	
<ul style="list-style-type: none"> – Etikus bankok – Befektetések a „puha” ágazatokban 	<ul style="list-style-type: none"> – Tájtermékek előállítása

Forrás: Lengyel (2003) alapján saját szerkesztés

5. Összegzés

A perifériák fejlesztésének elméleti megközelítése széles spektrumon változik. A jellemzően a globális perifériák fejlesztésével foglalkozó elméletekből kirajzolódó fejlesztési irányzatok többsége a fejlett országok kevésbé fejlett térségeinek fejlesztésében is megjelennek. A legújabb irányzatok bár bottom-up megközelítésűek, de jellemzően a fejlett térségek fejlődési pályájának másolására törekсенek. Pedig a modernizáció nyomán fellépő új szükségességek és a globalizáció által megjelenített új lehetőségek a perifériák számára új helyzetet teremtettek, melyben új fejlődési pálya megrajzolására van esélyük. Ezáltal a területi versenyben való részvételük is új értelmezést nyerhet. A versenytársak, a verseny célja és tárgya, valamint legfőképp módja és „bajvívói” különböznek a fejlettebb térségekben tapasztalt, elemzett és a

megrajzolt tényezőktől. A legjellemzőbb különbségeket számba véve vált lehetővé a versenyképességi piramis elmaradott térségekre vonatkozó módosítása.

Felhasznált irodalom

- Balassa, B. 1981: *The Newly Industrializing Countries in the World Economy*. Pergamon Press, New York.
- Brohman, J. 1996: *Popular Development: Rethinking the Theory and Practice of Development*. Blackwell, Oxford.
- Brugger, E. A. 1986: Endogenous development. A concept between utopia and reality. In Bassan all (eds) *Self-reliant development in Europe*. Gower Publishing Company, Hampshire.
- Castells, M. 1996: *The Rise of the Network Society*. Blackwell, Oxford.
- Castells, M. 2001: Information technology and global capitalism. In W. Hutton–Giddens, A. (eds) *On The Edge. Living with global capitalism*. Vintage. London.
- Csoba J. 2007: A szociális gazdaságot életre hívó folyamatok. In Csoba J. – Frey M. – G.Fekete É. – Lévai M. – Soltész A. (szerk.): *Szociális gazdaság kézikönyv*. OFA, Budapest, 7-18. o.
- Daly, H. – Cobb, J. B. 1990: *For the Common Good. Redirecting the economy towards community, the environment and a sustainable future*. Green Print, London.
- EC 1999: *The Competitiveness of European Enterprises in the Face of Globalisation – How It Can Be Encouraged*. European Commission, Brussels.
- EC 2001 *Competitiveness, innovation and enterprise performance*. European Commission, Brussels.
- Eisenstadt, S. N. 1973: Social Change and Development. In Eisenstadt (ed) *Readings in Social Evolution of Development Studies*. Pergamon Press, Oxford.
- Enyedi Gy. 2000: Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom* 14, 1-10. o.
- Escobar, A. – Alvarez, S. E. (eds) 1992: *The Making of Social Movements in Latin America*. Westview Press, Boulder.
- Escobar, A. 1984-85: Discourse and Power in Development: Michel Foucault and the Relevance of His Work to the Third World. *Alternatives*, 10, 377-400. o.
- Esteva, G. 1987: Regenerating People's Spaces. *Alternatives*, 12, 125-152. o.
- Foucault, M. 1980: *Power/Knowledge*. Pantheon Books, New York.
- Frank, A. G. 1979: *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. Monthly Review Press, New York.

- G.Fekete É. 2006: Hátrányos helyzetből előnyök? – Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. *Földrajzi Közlemények*, 1-2, 55-66. o.
- Galtung, J. 1978: *Toward Self-Reliance and Global Interdependence*. Canadian International Development Agency, Ottawa.
- Gray, J. 1999: *False Dawn*. New Press, New York.
- Hagen, E. 1962: *On the Theory of Social Change*. Dorsey Press, Homewood.
- Harris, J. – Hunter, J. – Lewis, C. M. (eds) 1995: *The New Institutional Economics and Third World Development*. Routledge, London.
- Harvey, D. 1982: *The Limits to Capital*. Blackwell, Oxford.
- Hoselitz, B. 1960: *Sociological Aspects of Economic Growth*. Free Press, Glencoe.
- Lal, D. 1980: *A Liberal International Economic Order*. Essays in International Finance, No. 139. Princeton University Press, Princeton.
- László E. 1984: A modernség észrevétlen elavulása. In Endreffy, Z. – Kodolányi, Gy. (szerk.): *Ökológiai kapcsolatok*. Népművelési Intézet, Budapest. 113-126. o.
- Latouche, S. 1993: *In the Wake of the Affluent Society: An Exploration of Post-Development*. Zed Books, London.
- Laville, J-L. – Lévesque, B. –Mendell, M. 2005: The Social Economy. Diverse Approaches and Practices in Europe and Canada. In *The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development. Background Report*. OECD/OCDE et LEED, Paris 125-173. o.
- Lengyel I. 2000: A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 12, 962-987. o.
- Lengyel I. 2003: *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Meier, G. (ed) 1984: *Leading Issues in Development Economics* (4th ed). Oxford University Press, New York.
- Myrdal, G. 1956: *Development and Underdevelopment*. World Bank, Kairo.
- Oberle, W. – Darby, J. – Stowers, K. 1975: Implications for Development: Social Participation of the Poor in the Ozarks. *Journal of the Community Development Society*, 6, 2, 64-78. o.
- OECD 1997: *Regional Competitiveness and Skills*. OECD, Paris.
- Parsons, T. 1966: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Parsons, T. 1971: *The System of Modern Societies*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Peet, R. –Hartwick, E. 2005: *Theories of Development*. Rawat Publication, Jaipur and New Delhi.
- Pike, A – Rodríguez-Pose A. – Tomaney J. 2006: *Local and Regional Development*. Routledge, London – New York.
- Polányi K. 1976: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Rostow, W.W. 1960: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sachs, W. (ed) 1992: *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Zed Books, London.
- Sachs, W. 1997: The Need for the Home Perspective. In Rhanema, M. – V. Bawtree (eds) *The Postdevelopment Reader*. Zed Books, London, 290-300. o.
- Schumacher, E. F. 1991: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Schumpeter, J. A. 1980: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Scott, A. 1988: Flexible Production Systems and Regional Development: The Rise of New Industrial Spaces in North America and Western Europe. *International Journal of Urban and Regional Research*, 12, 171-186. o.
- Wallerstein, I. 1979: *The Capitalist World Economy*. Cambridge University Press, New York.
- Weber, M. 1982: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat Kiadó, Budapest.